

Branko Balj¹

JUGOISTOČNA EVROPA U VRTLOGU KRIZE - NEIZVESNA BUDUĆNOST

Apstrakt: Kriza 2020. godine u globalnoj situaciji sveta zahvatila je i zemlje Jugoistočne Evrope i pred njih postavila niz suštinskih pitanja/problema od egzistencijalno-zdravstvenih do smisla odnosa EU i pomenutih zemalja do geostrateških odnosa i (ne)smisla neoliberalizma kao načina produkcije i reprodukcije života, kao i pitanje kako moć nosi svoju tamnu senku i sagledava se kao ne-moć. Suštinsko pitanje glasi: da li će se i u budućnosti zadržati neoliberalizam od strane moćnih prema manje moćnima i kakva je perspektiva Jugoistočne Evrope i otvorenih pitanja/problema u nekim zemljama?

Ključne reči: kriza, zemlje Jugoistočne Evrope, dijagnoza i izazovi, odnos Zapada (SAD i EU) prema Balkanu.

SOUTH-EAST EUROPE IN THE VORTEX OF THE CRISIS –AN UNCERTAIN FUTURE

Abstract: The 2020 crisis in the global world situation has affected the countries of Southeast Europe and posed to them several essential issues/problems ranging from existential health to the meaning of relations between the EU and the mentioned countries to geostrategic relations and (non)sense of neoliberalism as a way of production and reproduction of life, including the question of how power has its dark shadow and is perceived as non-power.

The essential question is: will neoliberalism from the powerful to the less powerful be maintained in the future and what is the perspective of Southeast Europe and open issues/problems in some countries?

Key words: crisis, countries of Southeast Europe, diagnosis and challenges, attitude of the West (USA and EU) towards the Balkan

I Uvodna razmatranja

Zemlje Jugoistočne Evrope sačinjavaju zemlje Balkanskog poluostrva, a izuzimajući Evropski deo Turske, imaju zajedno preko 60 miliona ljudi sa privrednim i kulturnim potencijalima ponešto različitim. Bogaće istorijskim kretanjima kao i mentalitetima-karakterima koji su i uslovlili različite društveno-političke eksperimente.

Postavljajući problemsko pitanje perspektive nužno je istaći metodološku razliku između prognoze i predviđanja, a unutar predviđanja: predviđanje sa irelevantnim pretpostavkama i relevantnim pretpostavkama. Oni istraživači koji polaze od prognoze smatraju se metereolozima u ekonomiji, a oni koji polaze od irelevantnih pretpostavki smatraju se u ekonomiji i politici kao voluntaristi, budući da polaze od želje - volje ne pitajući se šta je željeno-želje, odnosno da li je to ostvarivo i šta su moguće posledice istog.

Po našem mišljenju neoliberalni zagovornici, pošli su od univerzalno irelevantnih pretpostavki tzv. Čikaške ekonomske škole pošavši od Hajeka: M. Fridmana, Stinglera, Serhio Di Kastru i drugi su ideju liberalnog kapitalizma redefinisali u neoliberalni način proizvodnje života zastupajući; a) ideju slobodnog tržišta, b) ideju minimalne države i v) ideju autonomnog pojedinca kao slobodnog i racionalnog bića.

Primeru radi ističemo sledeće reči Milтона Fridmana:

„Ekonomska sloboda je osnovni uslov političke slobode. Omogućavajući ljudima da međusobno sarađuje bez prinude ili usmeravanja iz centra, one stvaraju prostor na kome deluje politička moć. Uz to, rasipanjem moći, slobodno tržište obezbeđuje protivtežu bilo kakvoj koncentraciji političke moći. Kombinacija političke i ekonomske moći u istim rukama siguran je recept za tiraniju.”²

Mišljenja smo da je upravo sporno polazište: čovek je homo economicus i kao takav je racionalno biće, a ustvari radi se o jednodimenzionalnom mišljenju koje nagovara na jednodimenzionalnog čoveka u jednodimenzionalnom društvu koji samo pristaje da bude vernik

¹ Ekonomski fakultet u Subotici ✉ baljbranko@gmail.com

² Milton Fridman, *Sloboda izbora – lični stav* – Global Book, Novi Sad, 1996. str. 21.

jedinog merača efikasnosti i dobra a to je slobodno tržište odnosno ekonomska sloboda kao uslov slobode uopšte. A upravo ideja slobodnog tržišta koje zahteva minimalnu državu i minimalno javno dobro usled dominacije privatnog dobra rodilo je svojevrstu tiraniju, protiv koje se, navodno, zalagao Fridman. Drugim rečima rečeno: neoliberali nisu uvideli vlastitu paradoksalnost, ili što je Hegel kao dijalektičar davno istakao: da je put u pakao obično popločan dobrim namerama. Uz bitno umanjeње moći države: politike i prava i minimiziranje morala ekonomska moć nikada ne miruje, nego upravo obrnuto, ona nastoji da posreduje i oposreduje sve druge regije ljudskog života: političke, pravne, moralne i estetske kao i naučno-tehnološke, danas digitalne kao i medijsko-mejstrimske.

Imajući ispred izneto na umu smatramo da misliti i govoriti o perspektivi znači promišljati budućnost u vremenskoj dimenziji kao ono dolazeće. A govoriti o dolazećem, koje je uvek neizvesno, i da čovek vreme misli kao: prošlo, sadašnje i buduće, to buduće dolazi od sadašnjeg i prošlog, iako je za čoveka izvesno ono što je sada. Martin Hajdeger je o vremenu govorio kao o sintezi prošlog, sadašnjeg i budućeg misleći ga kao osadašnjujuću prošlost koja je budućnosna.³ Prošlo i sadašnje je stvar kulture (mita, religije, književnosti i umetnosti, odnosno jezika i obrazovanja duha-mentaliteta-karaktera) koja je temelj budućnosti i autentičnog dolaženja sebi preispitivanjem i tamne strane istorijskog trajanja čuvajući sebe od pretećeg ne-vremena, odnosno samozaborava.

II Razrada problema

Prostor Jugoistočne Evrope dele zemlje bivše Jugoslavije, koja je razbijena u prošlom vremenu sa priređenim pretpostavkama iznutra od Ustava 1963. i 1974, da ne pominjemo Drezden, i voljom Nemačke, SAD i Nato-pakta, i stranog faktora, koji su u istoriji Balkana uvek bili prisutni, kao što su i dan-danas. Jugoslavija je i nastala kao unutrašnja težnja južnoslovenskih naroda (ne istim intenzitetom) kao pokušaj tvorenja nadnacionalnog identiteta od kralja Aleksandra i KPJ i Josipa Broza, da bi se na kraju pokazala kao neuspeo pokušaj, koji vreme krize i pad Berlinskog zida, ne može da opstane uprkos eksperimentu, koji se zvao, samoupravni socijalizam utemeljen na društvenoj svojini.

Za razliku od Jugoslavije: Rumunija, Bugarska i Albanija su bile zemlje pod uticajem SSSR-a i etatističkog socijalizma sa državnom svojinom kao ontološkom postavom koji nije izdržao pad Varšavskog pakta s jedne strane, i s druge strane narasle protivrečnosti i nejednakosti unutar vlastitog poretka. Grčka je za sebe prebogata istorijom i kulturom i kao takva je, inače, roditeljka evropskog načina mišljenja od predsokratovaca, Sokrata, Platona i Aristotela negujući poretke od demokratije do diktature i obrnuto.

Sa nastupajućom epohom, čiji limes simbolično predstavlja pad Berlinskog zida, ujedinjenje dve Nemačke, raspad Sovjetskog Saveza i samoubeđenost SAD da svetu je potreban samo jedan gospodar: globalno slobodno tržište kao moć koja moći, sve Evropske zemlje su od liberalnog kapitalizma otklizale ka neoliberalnom kapitalizmu. Neoliberalni kapitalizam postavljen je kao imperativni zadatak svim državama Jugoistočne Evrope ukoliko hoće, a ustvari moraju, da se priključe evro-atlantskim integracijama.

Jugoslavija više nije bila u interesu SAD, a Evropa zabavljena sobom i Nemačkom euforijom, pošla je stazama malih razlika koje su postajale nepremostive budući da Slovenija i Hrvatska polazeći od vlastite istorijske težnje da imaju države, donele su pripremljenu odluku još u vreme postojanja CK SKJ da napuste SFRJ. Po svedočenju Džemsa Bejkera, ministra inostranih poslova SAD, Evropi je bilo dato vreme da sredi stvari u svom dvorištu i budući da Evropa to nije uradila uradiće to SAD. Evropa je zaspala i ratovi su počeli sa poznatim ishodom, sa tim da sve još nije završeno, a kada će i kako će biti ne zna se ni danas. Nemačka je prigrllila Sloveniju i Hrvatsku ostvarili su svoj istorijski san, Dejton je rešio pitanje rata u Bosni i Hercegovini, uz date potajne mogućnosti Srbima i Hrvatima u budućnosti, a Srbija je dobila demokratiju natovskim okupiranjem Kosova i Metohije i od koje se danas zahteva potpuno samoporicanje uz priznanje „države“ Kosovo.

³ Martin Hajdeger sa puno prava kritikuje zapadni racionalizam kao instrumentalni čovekov odnos prema svetu iz koga se (zlo)upotrebom tehnike onemogućava oslobađanje slobode u čoveku budući „... da sloboda jeste i može biti u oslobađanju. Jediní adekvatan odnos prema slobodi u čoveku jeste oslobađanje slobode u čoveku" (M. Hajdeger, *Kant i problem metafizike*, Mladost, Beograd, 1979. str. 166. Takav duh vremena konstituiše čovekov podanički karakter koji uvek kazuje DA, a nikada volju-težnju da on kao bivstvujući ne uputi se ka procesu promišljanja da dođe sebi kao biće slobode. Hajdeger je, ustvari, od *Bitka i vremena* do kraja svoga života bio dijagnostičar epohe-duha vremena, sa pogubnim ishodom – nacionalsocijalizmom.

Pravi postav-temelj ovako opisanog i doživljenog vremena nove epohe je, po našem mišljenju, neoliberalizam kao najvulgarniji oblik ekonomsko-materijalnog fundamentalizma. *Evo dokaza:* budući da je liberalni kapitalizam utemeljen na ekonomskoj filosofiji Džona Majnarda Kejnza bio adresiran kao sistem koji tvori: država plus privreda (pri čemu je država u razgovoru sa privredom vodila računa o radnom zakonodavstvu, te o obrazovanju i zdravstvu, a drugu stranu sistema sačinjava sfera privatnih života (kultura) plus javnost, a što govori o pacifikaciji klasnog konflikta i održivosti liberalnog kapitalizma. Ovaj proces liberalnog kapitalizma i socijalne uloge države-socijaldemokratije Jirgen Habermas sagledava 1981. godine u delu *Teorija komunikativnog delovanja* na sledeći način:

„Klasna struktura koja je iz sveta života pomerena u sistem gubi svoj poveseo opipljiv oblik... Stari izvori nejednakosti nisu, doduše, nipošto presahli, ali sa njima interferiraju ne samo kompenzacije socijalne države već i nejednakosti potekle iz jednog drugog obrasca. Za to su karakteristični kako dispariteti tako i konflikti perifernih grupa ...Što se klasni konflikt koji je u društvo ugrađen sa oblikom privatne privredne akumulacije, bolje može obuzdati i držati u latentnom stanju, utoliko više u prednji plan izbijaju problemi koji ne povređuju neposredno interese specifične za određenu klasu...

Kompromis socijalne države menja uslove i istoriju odnosa razmene koji postoje između sistema (privreda i država) i sveta života (privatna sfera i javnost) (pod. B.B.), oko kojih se kristališu uloge radnika i potrošača, klijenata javnih birokratija i državnog aparata.”⁴

Sistem liberalnog kapitalizma prevrednovan je u neoliberalni sistem koga možemo predstaviti na sledeći način: sistem je postao *sinteza multinacionalni i nacionalnih kompanija plus ograničen suverenitet države* (i što je za posledicu imalo da je radno zakonodavstvo, obrazovni i zdravstveni sistem podveden pod bitan uticaj korporativnog kapitalizma sa skrajnutom (minimalnom) ulogom države, a s druge strane javljaju se *pokorene sfere života ljudi plus mejnstrim* (koji je, takođe, korporativne prirode). Neoliberalizam je gradio privid demokratskog diskursa svodeći demokratiju na proceduru ispražnjenu od socijalnog sadržaja uz sve prisutno postvarenje (gde je sto bitniji od tvorca - stolara) upravo onako kako je Karl Marks definisao u I tomu *Kapitala* „Ovde je stvar samo u tome da određeni društveni odnos među samim ljudima uzima za njih fantasmagoričan oblik odnosa među stvarima. Zbog toga da bi smo našli analogiju, moramo pribeći maglovitim regionima verskog sveta. U njemu proizvodi ljudske glave izgledaju kao da su samostalna bića, obdarena sopstvenim životom i koja se nalaze u odnosima među sobom kao i s ljudima. Ovako je i sa proizvodima ljudskih ruku u robnom svetu. Ovo ja nazivam fetišizmom i koji je zbog toga nerazdvojno skopčan s robnom proizvodnjom.” (K. Marks, F. Engels, Dela, Tom 21 str. 75.) Postvarenje je danas postalo pokoravanje u neoliberalnom potrošačkom društvu iz prostog razloga što danas ljudi žive očima, a ne mišljenjem koje oslobađa slobodu u čoveku i među ljudima. Novac je postao čulno-nadčulna moć i sve se razmenjuje za novac, ili kako je Maks Veber odredio da novac zamenjuje ljudski jezik, a za njim sledi: politika, uticaj i moralne vrednosti. Marks je uz to dodao, u smislu objašnjenja duha vremena, da u današnje vreme za novac i baba može da postane devojkom.

Prema tome, neoliberalizam na prvo mesto postavlja ekonomiju, prevrednovano u ekonomski fundamentalizam, koja pod svoje noge podastire: politiku, pravo, moral i estetiku iz čega proishodi da ekonomsko bogatstvo je skoncentrisano u ruke malog broja ljudi (1% bogatih raspolažu bogatstvom kao preko 60% ukupnog stanovništva na svetu), da je politika postala korporativna a to znači da je interes usmeren na grupu, a ne da je ona angažman za javno dobro, da je radno zakonodavstvo i druge grane prava u moći poslodavaca, da je razgovor o moralu sveden na poslovni moral unutar koga dominiraju više obaveze-odgovornosti radnih ljudi nego njihova prava, da je estetika svedena na dizajn, a da se zanemaruju ostale grane umetnosti, i da je dominantan deo tehničko-tehnoloških znanja i tvorenja u rukama privatnih kompanija.

Događa se dijametralno suprotno od Kantove problematizacije provedene u *Kritici praktičkog uma* i u tekstovima; *O prosvetiteljstvu* i *Večnom miru*, koji su praktičnu filosofiju mislili kao Etiku, odnosno teoriju morala: Kant je ukazivao na potrebu da pravo i politika sagnu svoja kolena pred etikom.

Neoliberali su, da parafraziramo Žaka Deridu, manijačno ponavljali jednu mantru: Marks i marksisti su mrtvi, živeo liberalni kapitalizam i liberalizam, a da pri tome taj liberalizam je postao neoliberalizmom. Ta mantra je servirana i u Jugoistočnoj Evropi pod nazivom demokratije i ljudskih prava, a izvorna ontološka moć-osovina mora da postane privatna svojina budući da je ona

⁴ Jirgen Habermas, *Teorija komunikativnog delovanja*, II knjiga, Akademski knjiga, Novi Sad, 2017. str. 431/432.

najracionalniji oblik svojine. Iz tog glasnog govora proishodio je imperativni nalog po agendi zapadnog racionalizma kao puta modernizacije. Taj govor-imperativ glasi:

a) privatizacija, b) liberalizacija, v) standardizacija i g) diverzifikacija. U prevodu na srpski jezik: Vi mali i nemoćni prodajte sve, otvorite svoje granice za slobodan protok (e da se Vlasi ne dosete) ideja, kapitala, ljudi i njihovih prava. Ishodi su poznati. Prodali smo sve, ili skoro sve (što bi rekao Milan Todorov, aforističar i romanopisac, ostao je još da za **krst** raspisemo tender pa ko priloži najunosniju ponudu u smislu cene njemu ćemo i krst prodati).

Posledice su poznate za bivše socijalističke zemlje: stvorene su socijalne razlike primenom neoliberalne korporativne politike sa uništenim tankim slojem srednje društvene klase, a radni ljudi su pretvoreni u prekarijat, dok je zemlja i država u rukama tajkuna i stranih investitora, koji se retorički lepo odnose u dogovoru sa mejnstrimom, a suštinski to su novi kolonizatori kojim mi treba da se zahvalimo negujući stokholmski sindrom. Jasno je da kada investitori dolaze u neku zemlju Jugoistočne Evrope da oni donose svež kapital i upošljavaju, pre svega, zanatlijsku radnu snagu, i da pri tome zahtevaju od države domaćina da im se priredi ukupna infrastruktura: saobraćajna, energetska i vodovoda, i pri tome da se daju ne-male subvencije za uposlene radne ljude, ali kada njihova investicija počne da proizvodi i izvozi onda se postavlja pitanje koliko ostaje od toga „biznisa“ zemlji domaćinu?!

Moje pitanje glasi: nisu li naše „političke“ i „ekonomske“ elite u rukama investitora i da li se mi što iz nužde a što i voljno odričemo kako radničkog suvereniteta i dostojanstva, misleći na uslove pod kojima obavljaju delatnost, tako i pristajanje na ograničeni suverenitet države?!

Ako naše nije ništa vredno, a sve što je strano postaje uzor i ako istorijsko-kulturno pamćenje trebamo (ili moramo) da ostavljamo iza sebe i okrenemo se budućnosti to ne znači ništa drugo nego bitna promena: svesti i konstituisanje podaničkog mentaliteta-karaktera. Moguće je da treba da postanemo ljudi novog doba - vremena koje je ustvari ne-vreme (Milan Uzelac) kao vreme sveprisutnog zaborava?!

Kao da smo zaboravili mnogo toga, kao na primer opominjanje Milorada Ekmedžića da onaj ko vlada Balkanom taj je priredio strateške pretpostavke prodora prema Istoku, a posle svih „plišanih“ i ne plišanih revolucija NATO je došao na granice sa Rusijom, a nama danas glasno govore da se okanemo tzv. malignog uticaja ruskih careva - despota-diktatora, kao i da vodimo računa kakve aranžmane pravimo sa Kinom budući da je Kina postala Globalna pretnja. Nama to kažu kao bitnu opomenu, budući da bi trebali da sledimo spoljnu politiku EU, kako smo kandidati, a ne članice EU, a da, pri tom, EU i njihove kako države tako i biznis itekako posluju sa Rusijom, a sa Kinom sklapaju aranžmane o slobodnoj trgovini. Ti imperijalni dvostruki standardi su krajnje licemerni budući da Zapad do sebe drži kao do izuzetnog jer ono što je dozvoljeno Jupiteru nije dozvoljeno Volu.

III Zaključna ramatranja

Šta nam je činiti?

Ljudi koji žive na prostoru Jugoistočne Evrope vrlo dobro znaju da je istorijom ovaj prostor vrlo bogat i da je kultura (identitet) suštinski posredovan istom. To upravo znači da je istorijsko pamćenje suštinski uslov za očuvanje vlastitosti ali i izazov u smislu valjanog izlaska u susret drugim kulturama, budući da se kulture uzajamno posreduju. Ceo XX vek pa i dan današnji ovaj prostor uveliko je herojski tragičan delom i zbog svoje liminalnosti koja je stvorena geografijom ali i istorijom, pogotovu od prodora Otomanske imperije preko Austro-Ugarske do prenatrpanog 20 veka a i danas usled nedovršenih geopolitičkih opcija do nacionalnih pitanja. O tome svedoče i danas pitanja/problemi sa kojima žive: Srbi, Musliman, Hrvati, Makedonci, Albanci, Grci i Turci, a to uveliko znači i za EU, pogotovu posle izlaska Velike Britanije iz EU. S druge strane geopolitički odnosi nisu danas isti kao u vreme pada Berlinskog Zida bez obzira na moguće bitno resetovanje odnosa između SAD i EU, budući da osnaženje Rusije i Kineski Pojas i PUT postaju relevantni činioici promene eopolitičkih odnosa kao ukupnosti politike, ekonomije, prava i vrednosti.

Ta otvorena pitanja/problemi mogu da idu stazama nepravednosti ali i pravednosti. Staza nepravednosti ogleda se u proizvodnji konkretnih situacija na koje pored već prisutnih unutrašnjih problema može da doprinse i tzv. Međunarodna zajednica ukoliko ona bude sledila samo vlastite interese, koji se nekada graniče sa pohlepom. Sama kriza posvedočila je da, pre svega, Zapad nema legitimne odgovore od 2008. godine do danas u vreme pandemije korona virusa. Naime, očigledno je

da je svak sledio svoje interese kao nacionalno-državne na način vlastite sebičnosti, a što govori da je globalni svet se raspršio i teret su morale da ponesu nacionalne države. Izostanak globalnog odgovora svedoči ne o pomanjkanju solidarnosti i uzajamnosti nego o bitnom izostanku istog. EU je pala na tom ispitu, znaju to vrlo dobro Italijani i Španci i mnogi drugi, tu grešku sebi nisu dozvolili Rusija i Kina, što kod nekih zapadnih vlada tumači se sa negodovanjem koje ide toliko daleko da to delanje smatraju vrlo malignim.

Pitanje glasi što su zapadne moćne zemlje učinile od krize godine 2008. do danas? Njihov odgovor na krizu je pružanje jednog gorkog neoliberalnog leka: štampanje novca u neograničenim količinama, što su radile a rade i danas, a što ih košta sem upotrebljene hartije i boje i nešto poverenja, a što im i je danas omiljena retorička fraza koja glasi: vratite poverenje ili idite po-veru kod nas, a što će, a i već jeste, gurnuti mnoge države u dužničko ropstvo. Da ne govorimo o tome da su ekonomski bogate zemlje i savezi našampali dovoljno novca sa kojima su kupili 95% svih raspoloživih vakcina protiv kovid-virusa. Što će biti sa drugima - pa to je već njihov problem. Taj put proizvodnje sebičnosti je i put tanjenja poverenja što govori o proizvodnji nepravde. A nepravda će izroditi nova polja konflikta uz odgovor nacionalnih homogenizacija. Van tog toka vremena neće moći ni da se nađe Srpski narod i biće prinuđen da ispostavi zahtev vlastitog rešavanja nacionalnog pitanja, a što već traže i drugi, bilo manjine ili narodi. Na različite pritiske svaki odgovor u smislu daljeg popuštanja ravan je samoodricanju i vlastitom samouništenju budući da se ne zna koliko Srbija i srpski narod treba/trebaju da bude mala/mali da ne bi bila velika/veliki. Tako će biti ukoliko Zapad bude ucenjivao srpski narod sa ponudom da uđe u Evropsku Uniju, ali za tu ponudu treba da pristane na: a) Reviziju Dejtonskog sporazuma i da „digne ruke” od Republike Srpske i b) da pristane na, kako nam govore danas, normalizaciju odnosa dveju zemalja, odnosno Srbije i Republike Kosovo. Pitanje koje postavljam glasi: Neće li to Nemačka sa svojim ultimatumom da kazni srpski narod za sveukupno ponašanje herojski-tragično u XX veku?!

Otuda i pitanje/problem šta nam valja činiti? Mali Šengen i Jugoistočna Evropa kao Šengen plus mogao bi biti samoodrživ odnosno komplementaran ukoliko Evropska Unija izađe tome u susret tim pre što odnosi sa Rumunijom, Bugarskom i Grčkom su korektni za većinu drugih zemalja i što vrlo dobro znaju koje su posledice zapadnog racionalizma koji se prevrednovan u neoliberalizam pokazao i za te zemlje i sa svoje iracionalne strane. Znanje o tom problemu svedoče podeljenost i u tim društvima po osnovu socijalno-ekonomskim, zdravstvenim i kulturnim pitanjima, koje je nužno prevrednovati ukoliko se hoće izaći na stazu izlaska iz krize uz poštovanje solidarnosti i uzajamnosti. Mogući odgovor u neoliberalnoj mantri: o slobodnom protoku: ideja, kapitala i ljudi nije ni dovoljan ni dobar. Ovu mantru treba posredovati: nacionalnom, društvenom i kulturnom praddvom budući da se bez političkog vođstva, koje nužno je potrebno, ili da sa sebe skine masku korporativnog delanja i da ekonomiju-privredu posreduje u smislu konstituisane socijalne države. Dakako, to je prvi korak ka delegitimisanju korporativno-kockarskog kapitalizma, koji se neće lako odreći svoje interesno-pohlepne žudnje, koju je ranije mogao da proizvodi proizvođači generacije ljudi sa kojima se vešto manipuliralo u smislu pristajanja na život u ne-vremenu pretvarajući ljude u plutajuće nomadske objekte. Prema tome, uravnotežen odnos praktičkog ljudskog mišljenja/delanja između ekonomije, politike, prava, i morala je nužno potreban na prostoru Jugoistočne Evrope, a tu pretpostavku prirediti bez ranije naznačenog nije kvalitetno moguće bez valjanog obrazovanja nove generacije mladih ljudi kako u smislu znanja tako i u smislu mišljenja i delanja za pravdu i slobodu.

Pravda i sloboda, za koje je post-istinito ne-vreme zaboravilo i naučilo ljude na pristajanje, egocentrizam i plutajući hedonizam, su suštinski pitanja koja se ponovo javljaju kao nužno nezaobilazna. Taj zahtev Dijego Fuzaro ističe na sledeći način: „Raspršeno JA u bezličnom DA, uspeva da povрати svoju suštinu samo pod uslovom da razume da se u toj situaciji nalaze i ostali ljudi, te da može doći do slobode za sebe samooslobađanjem svih, tj. celog društva: „svi ili niko – ili sve ili ništa, niko sam ne može da se spase”.⁵

Pravda i sloboda prema svim narodima i kulturama Jugoistočne Evrope je ono što se očekuje od Evropske Unije, pa i od SAD, budući da je to moguća staza sameravanja naših pozitivnih kao i negativnih odlika pripadnih karakterima naroda Balkana i Jugoistočne Evrope. Uvid Bojana Jovanovića je relevantan za srpski narod, a i za neke druge narode Jugoistočne Evrope po ovom pitanju: „U kontekstu jedne potpunije slike o nacionalnom karakteru, pozitivne odlike kao što su: ponositost, osećanje pravde, hrabrost, častoljublje, dobrodušnost, iskrenost, otvorenost i oštroumnost, osenčene su onim negativnim crtama: lakovernosti, inačenje, izdajstva, tvrdoglavosti, anarhoidnosti,

⁵ Dijego Fuzaro, *Misliti drugačije – Filozofija neslaganja*, Klio, Beograd, 2020, str. 137.

slabosti volje, samosvojnost. Suočavanje sa ovim drugim, nepriznavanjem tamnog dela našeg bića, našom kolektivnom senkom, prvi je korak ka celovitom sagledavanju svih bitnih činilaca našeg duhovnog postojanja kao pretpostavke realnog samospoznanja i prihvatanja istine o sebi."⁶

Prema tome izvlačenje pouka iz prošlosti i sadašnjosti kako narodi Jugoistočne Evrope tako i narodi Zapada i njihovog vođstva je na bitnom ispitu ukoliko se hoće naći staza ka pravdi i slobodi. U protivnom ishodi će biti poražavajući po samu ideju ujedinjene Evrope.

LITERATURA

- Adorno T. *Filozofska terminologija*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Akelorf, DŽ, Šiler, R. *Životni duh*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Aristotel, Politika, Globus, Zagre, 1988. – *Nikomahova etika*, Bigz, Beograd, 1980; *Metafizika*, Globus, Zagreb, 1988.
- Balj, B. *Od praktične filozofije ka filozofiji ekonomije*, IP Beograd, 2016.
- Berč, K. Mihnjenko, *Uspon i pad neoliberalizma*, Zavod za udžbenike Beograd, 2012.
- Derida, Ž. *Marksove sablasti*, Službeni list SCG, Bgd. 2004.
- Habermas, J. *Teorija komunikativnog delovanja*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2017.; *Eseji o Europi*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
- Hajdeger, M. *Bitak i vrijeme*, Zagreb, 1985.; *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd, 1982.; *Die Technik und die Kehre*, Pfulingen, 1962.
- Hegel, G.V.F. *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1974.; *Osnovne crte filozofije prava*, V. Masleša, Sarajevo, *Enciklopedija filozofskih nauka*, V. Masleša, Sarajevo, 1965.
- Horkhajmer, M. *Kritika instrumentalnog uma*, Globus, Zagreb, 1988.
- Fuzaro, D. *Misliti drugačije*, Klio, Beograd, 2020.
- Fridman, M., *Sloboda izbora*, Global Book, N. Sad, 1996.; *Kapitalizam i sloboda*, Global Book, N. Sad, 1997.
- Jovanović, B. Karakter kao sudbina, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2004. str. 177.
- Kant, I., *Kritika praktinog uma*, *Naprijed, zagreb, 1974.*; *Um i sloboda*, *Ideje*, Beograd, 1974.
- Marks, K. F., Engels, *Dela*, Prosveta, Beograd, 1988.
- Lok, DŽ. *Ogled o ljudskom razumu I i II*, *Kultura*, Beograd, 1962.
- Veber, M. *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Prosveta, Beograd, 1975.

⁶ Bojan Jovanović, *Karakter kao sudbina*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2004. str. 177.